

p3k

ANNA VOTICKÁ

Zachráněna v šanghajském ghettu

ANNA VOTICKÁ

Zachráněna v šanghajském ghettu

Nakladatelství P3K
Praha 2010

Kniha vychází s přispěním
Nadace Židovské obce v Praze.

© Anna Votická, 2010

© Nakladatelství P3K, 2010, 2011

ISBN 978-80-87186-04-6 (tištěná kniha)

ISBN 978-80-87186-11-4 (e-kniha pdf)

PŘEDMLUVA

Život Anny (Anky) Votické-Kantůrkové byl jako život milionů dalších Židů osudově poznamenán holokaustem. Také ona byla vytržena ze svých kořenů a mnoho členů její rodiny bylo zavražděno v koncentračních táborech. V čem je však tento konkrétní osud v jistém smyslu neobyčejný, je skutečnost, že je spojen s židovským ghettem v čínské Šanghaji, kde se svou rodinou přežila druhou světovou válku.

V autorčině rukopisu, který byl prvotně editován Teresou Ho a Cameron Moser, s nimiž se seznámila během svých montrealských přednášek o holokaustu, sugestivně působí hledání způsobu, kterak uniknout z republiky okupované Hitlerem, co všechno pro to podnikli její manžel Arnold i další příslušníci rozvětvené rodiny, zkušenost se způsobem života v pro nás exotické východní Asii, stejně jako dramatické okolnosti „druhé“ emigrace z republiky po únorovém převratu v Československu a konečně i nelehké začátky nového života ve svobodné Kanadě.

Svůj životní příběh zaznamenala Anna Votická především pro své potomky. Celá řada jejích vzpomínek má tak ryze rodinný a osobní charakter. Po dohodě s autorkou jsme některé z nich do českého vydání nezařadili, pietně je ponechali pouze v anglickém rukopisu, určeném pro rodinu a nejbližší přátele, a akcentovali jsme všeobecně sdělnější linku jejího vyprávění.

Jak píše Anna Votická, dnes sedmadevadesátiletá dáma žijící v kanadském Montrealu, v závěru rukopisu, „každý, mladý i starý, by měl vědět, co se nám stalo v letech 1938–1945“. A to je i důvod – vedle snahy přiblížit tuto v našem prostředí málo známou kapitolu šoa – proč jsme se rozhodli tento poměrně útlý rukopis zprostředkovat českému čtenáři.

Redakce

PRVNÍ ROKY ŽIVOTA

Narodila jsem se bezmála před sto lety 5. července 1913 rodičům Maxovi Kantůrkovi a Hedvice Kantůrkové-Kohnové. (Rodiče byli oddáni v pražském Karlíně. Stejný rabín – dr. Hirsch – oddal později i mne.) Naše rodina žila v Brandýse nad Labem, tehdy ještě v Rakousku-Uhersku. Byli jsme čeští Židé, obzvláště tatínek byl velký český vlastenec. Měla jsem tři sourozence: Vildu (narozen 1907), Ernu (Arnošt, narozen 1908) a Lízu (narozena 1917).

Moje první vzpomínka pochází asi z roku 1917. Po smrti starého císaře Františka Josefa projížděl nový mocnář Karel naším rodným městem. To byla historická událost! Otec, který vedl obchod s pánským oblečením na náměstí, měl před obchodem provizorní pódium, abychom něco viděli. Mám mlhavou vzpomínku, jak naše rodina stojí na pódiu a já – sotva čtyřletá – mávám vlajkou.

V roce 1918 jsme se z Brandýsa odstěhovali do Prahy. Vilda tehdy dokončil základní školu a měl pokračovat na gymnáziu. Rodiče chtěli pro nás jen to nejlepší a považovali za samozřejmé, že nejlepší vzdělání dostaneme v Praze.

V Praze jsme se nastěhovali do bytu v Rybné ulici čp. 11. Naše služka Fanda přišla z Brandýsa s námi. Sloužila u nás už od roku 1908, dávno před tím, než jsem se narodila. Matka mi později vyprávěla o jedné epizodě, kdy od nás Fany na týden odešla.

Když se pak vrátila, matka se jí ptala, proč odešla. Nakonec přiznala, že jí její otec řekl, že v té době budou Židé dělat macesy z krve křesťanských panen. Matka jí vysvětlila, jak nesmyslná a krutá je to pověra.

Fanda u nás zůstala čtrnáct let – až do svého sňatku. Byla mi druhou matkou. Jakmile jsem se ráno probudila, běžela jsem se k ní přitulit do postele. Učila mě různým věcem včetně katolických modliteb (dodnes si některé pamatuji). Pokud to bouřlivá léta mého života dovoľovala, udržovala jsem s Fandou kontakt až do její smrti – i ona na to láskyplně vzpomínala.

V pronajatém bytě v Rybné jsme bydleli rok. Během celosvětové pandemie španělské chřipky jsme všichni onemocněli. Otec, jemuž jedinému bylo dobře, se o nás všechny staral. Tam jsem také začala chodit do školy. Tehdy jsem poznala dvě přítelkyně: Lidku Smolkovou a Martu Mautnerovou. Dlouho jsme udržovaly kontakty, později odjela Lidka s rodinou s námi do Šanghaje. Marta, její manžel Karel Peka a jejich dcera Alenka přežili koncentrační tábor v Terezíně.

Po roce koupil můj otec dům v Karlíně. Bydlela jsem tam do své svatby. Bylo tam osmadvacet nájemníků a mnoho dětí, všechny se staly našimi přáteli. Otec měl v tomto počínu společníka – bratra mé matky strýce Otta.

Prožili jsme šťastné dětství. V zimě jsme bruslili, lyžovali a sáňkovali. V šesti letech mne přijali do baletu. V deseti, když jsem začínala opravdu

dobře tancovat, mě matka odhlásila a poslala mě na gymnastiku – obávala se, že bych se chtěla stát baletkou. U nás doma vždycky zněla hudba. Bratr Vilda hrál na housle, já na klavír a můj bratr Erna na citeru – to byl tehdy módní hudební nástroj.

Byli jsme velmi soudržná rodina. Rodiče nikdy nejeli na dovolenou sami, dokonce i do kina nás vždy vzali s sebou.

Když mi bylo asi devět let (chodila jsem do třetí třídy), vrátila jsem se domů na oběd a náš byt byl plný lidí. Prostředí bylo dlouhý sváteční stůl jako na velké hostině. Divila jsem se, co se děje, až mi někdo řekl, že to je svatba. Vdává se Fanda a pak nás opustí. To mě šokovalo, plakala jsem a plakala.

Fanda a její manžel pan Nebeský odešli zpět do Brandýsa, do svého rodného města. Chyběla mi tolik, že mě maminka musela za ní poslat na letní prázdniny. Sestřička Líza jela se mnou a bylo nám tam všem moc krásně.

Prázdniny v srpnu skončily a obě jsme se vrátily do Prahy. Škola začínala 1. září a musely jsme se rychle dostat do obvyklého rytmu studia a sportů. Ale nebylo to vždycky stejné. Když mi bylo dvanáct, strávila jsem červenec a srpen v malé internátní škole v Teplicích, abych se učila německy. Majitelkou byla Němka, malá otlá dáma. Hovořily jsme jen německy a pohybovaly se mezi německými děvčaty. Bylo nám skutečně hezky. Chodily jsme také na hodiny plavání a každou sobotu do divadla na německé muzikály. V Teplicích žili manželé Bišičtí, přátelé mých rodičů, kteří také pocházeli z Bran-

dýsa a kteří mě v době mého internátního pobytu v neděli zvali na pořádný oběd.

Měli jsme mnoho příbuzných: tety a strýce v Praze, Příbrami a v Pardubicích, zato dědečka jen jediného. Ostatní prarodiče zemřeli v roce 1916.

K našemu dědečkovi Abrahamu Kohnovi, otci mé maminky, jsme museli chodit pravidelně. Každou středu odpoledne jsme se museli dostavit, políbit mu ruku a já musela udělat pukrle – jako pro krále. Byl to tradiční starobylý zvyk, a ač se časy změnily, nebylo na tom nic zvláštního. Návštěva trvala půl hodiny – nebo možná o trošku déle. Pak jsme šli domů.

Byli jsme si blízcí se sestrami mé matky, Malvou a Martou. Malva žila v Pardubicích a pravidelně jezdila do Prahy. Marta bydlela v Příbrami. Navštěvovala jsem ji velmi často, ale bohužel zemřela mladá ve dvaařiceti letech. Synové Marty Slávek a Jirka, stejně staří jako já, byli jako mí bratři. Slávek zahynul v Osvětimi 7. března 1943. Jirkovi se podařilo utéct a později sloužil jako důstojník v československé zahraniční armádě. Teta Malva byla v Terezíně až do října 1944, kdy byl vypraven poslední transport na Východ. Z Osvětimi se nevrátila.

Z otcovy strany jsme měli jedinou příbuznou, tetu Hedu, otcovu sestru. Byli jsme u ní přinejmenším jednou týdně. Heda a její dcera Herta zahynuly na cestě do Palestiny, když se 25. listopadu 1940 jejich loď Patria potopila na dohled od Haify. Židovské přistěhovalceví do Palestiny bylo tehdy zakázané a přistěhovalcům hrozila od Britů deportace. Žoufalí cestující se ve spolupráci s židovským podzemním hnutím pokusili deportaci zabránit

poškozením lodi, aby mohli vystoupit a snad i zůstat v Palestině. Neodhadli však sílu exploze a loď se potopila příliš rychle. Manžel Hertý doplaval ke břehu a jeden britský voják zachránil jejich osmiletou dceru Ruth. Červený kříž nás informoval o této tragédii až v roce 1943, kdy jsme už byli v šanghajském ghettu. V roce 2005 mě Ruth našla v Montrealu, teď žije ve Francii.

Slavili jsme mnohé narozeniny. Jedny z mnohých, kdy jsme se mohli všichni sejít, byly narozeniny Haničky Kohnové. Byla to dcera strýce Richarda, matčina bratra. Richard s ženou Lončou, dcerou Haničkou a synem Honzou emigrovali do Anglie v roce 1939.

Nikdy jsem se příliš nesblížila s bratranci Leem a Erikem, ačkoli byli stejně staří jako já. Byli to synové Hugo Kohna, dalšího matčina bratra. Oba i jejich matka Kate přežili koncentrační tábor v Terezíně. Další z matčiných bratrů byl Otto Kohn – měl dvě dcery Zdenku a Irmu, Irma zemřela v Izraeli.

Zdenka odešla do Palestiny jako osadnice v roce 1924. Odtud byla poslána do Ameriky na studia zemědělství, kde získala doktorát. Po návratu byla ve svém oboru velmi úspěšná. Stále žije v Izraeli, kde v březnu 2004 oslavila 100. narozeniny. Volám si s ní pravidelně, ale už se nemůžeme navštěvovat.

Pak tam byl Ludvík Kohn, další z mých strýců z matčiny strany. Ženíl se pozdě. Se ženou Hermínou, rozenou Poprovou, která pocházela z Libušína, měl dva syny Karla a Jirku – ti byli o hodně mladší než já. Ludvík spáchal sebevraždu v Praze – vrhl se pod vlak, který vezl jeho rodinu do koncentračního tábora. Nikdo z nich se nevrátil.

LÉTA DOSPÍVÁNÍ

Měli jsme klidné a bezstarostné dětství, možná i proto, že jsme nevěděli nic o tom, co nám přinese budoucnost. V létě si rodiče pronajímali venkovský dům někde blízko vody, abychom si mohli zaplavat. Každý rok jsme trávili léto jinde – konkrétně si vzpomínám už jen na Zbraslav.

Když jsme byli větší, rodiče brávali mne a sestru do Stromovky. Jako zvláštní dárek jsme tam dostávaly čokoládu. Jako děti jsme nepily kávu, ale potřebovaly jsme nějaké občerstvení – z Karlína to byla dlouhá procházka přes celé město. Příležitostně jsme jeli tramvají.

Když mi bylo šestnáct, přijali mne na obchodní školu v Praze a tehdy jsem také poznala svého budoucího manžela. Poprvé jsem ho potkala po jednom z výletů do Stromovky. Vrátili jsme se domů a před domem jsme narazili na Ernu s mladíkem a dvěma dívkami – dvojčaty. Dříve než odešli do kina, Erna požádal matku o svačinu. To nebylo neobvyklé. Něco jsme připravili a usedli ke stolu. Ten mladík mi něco říkal, ale bylo to jen pár slov.

Erna později řekl rodičům, že se jeho kamarádovi líbím, myslí si prý, že jsem krásná. To mou matku polekalo! Ihned nařídila, že mi o tom nikdo nesmí říct. Bratr se podřídil, ale služka mi to řekla hned druhý den ráno, když jsem se probudila.

To bylo někdy o prázdninách 1929. Na léto mě rodiče poslali do Itálie k Benátkám – do lázní

na ostrov Alberoni. Když jsem se vrátila vlakem do Prahy, celá rodina na mě čekala na nástupišti. Všechny jsem políbila a můj budoucí manžel Arnold, který tam čekal také, vždy tvrdil, že jsem nevynechala ani jeho.

Když jsme vyšli z nádraží, pošeptal mi, že by mě rád potkal na „korzu“ – to byla každonedělní promenáda Na Příkopěch. „Mám spoustu obrazů, můžu vám je ukázat, budete-li chtít.“ Ta žádost mě šokovala: „Ne,“ řekla jsem. Bylo mi stěží šestnáct, nikdy jsem neměla schůzku!

Ale on mi denně volal. Každý den se mnou mluvil půl hodiny. Dodnes si pamatuji naše čísla: 223-73 bylo moje číslo, Arnoldovo 635-75. Stále jsem říkala, že nepřijdu, ale nakonec jsem v neděli ráno 13. srpna byla v 11 hodin Na Příkopěch.

Měli jsme ale smůlu. Bratr Vilda jel v tramvaji a viděl nás – strašlivý přestupek! Doma byl poprask. Rodiče se okamžitě rozhodli: „Pojedeš do Pardubic. V Praze nezůstaneš, tohle musí skončit, jsi na to ještě příliš mladá!“

Rodiče Arnolda zavolali, aby k nám přišel. Chtěli si s ním promluvit. Byl to skutečný výslech, on byl v jedné místnosti a já v druhé. Otec si mě posadil na klín, všimla jsem si, že pláče. Řekl mi, že by mě mladík zkazil a pak opustil...

Byla jsem pod silným tlakem, a tak jsem nakonec souhlasila, že Arnoldovi napíšu. Napsala jsem mu, že bychom se neměli dále stýkat, a podsunula jsem papírek pode dveřmi mezi salonem, kde jsem byla, a obývacím pokojem, kde probíhala debata s mým

budoucím manželem. To měl být konec krásného románu – ale Arnold to nenechal plavat.

Rodiče mě poslali do Pardubic ihned. Matka mě vezla na nádraží. Nastoupila jsem do vlaku, usadila se v kupé a vlak se rozjel. Matka přesvědčená, že problém je vyřešen, mi mávala na rozloučenou. Než ale vlak opustil nádraží, dveře mého kupé se otevřely a v nich stál Arnold. Poplašená a roztřesená jsem se ho ptala, co tam dělá. Ujistil mě, že odejde na příští zastávce a že mi jen přišel říct, co mám dělat.

Měl pro mne soubor instrukcí: „Každý den po obědě mezi dvanáctou a jednou, až si dá teta šlofíka, jak to matky dělávají, zajdeš na poštu. Tam budeš mít ode mne dopis ‚poste restante‘. A pak mi z pošty zavoláš na účet volaného.“ Pracoval jako makléř na burze, kde pravidelně ve čtvrt na jednu obědval. „Tohle musíš udělat,“ zakončil. „Nechci tě ztratit!“ Udělala jsem, jak řekl.

Bratr Erna mě navštívil tři nebo čtyři týdny po mém příjezdu do Pardubic. Zůstal u mě dva dny. Tušila jsem, že přijel kontrolovat situaci s Arnoldem. Nemýlila jsem se – když jsem pak volala Arnoldovi, řekl mi, že se od Lízy dozvěděl, že Erna našel v kufru pod mou postelí jeho dopisy. V komunikaci jsme samozřejmě pokračovali. Rodiče rozhodli, že nemá smysl, aby mě drželi dál v Pardubicích, a že se můžu vrátit domů.

Vrátila jsem se do Prahy a hned jsem se šla podívat na otce do obchodu. Pozdravil mě s ironickou poznámkou: „Ó, zde přichází nevěsta!“

Po návratu do Prahy jsme se už s Arnoldem nemuseli stýkat tajně. Arnold na mě čekával po škole a doprovázel mě domů. A než odešel, často byl pozván na večeri. Měli jsme si toho tolik co říct, že hned, jak přišel domů, šel mi rovnou zavolat. Obě rodiny, jeho ani moje, to nemohly pochopit. Vždyť si povídali cestou ze školy a pak znovu ještě půl hodinu telefonem?

Pomaloučku jsem se seznamovala s rodiči Arnolda. Jednou jsme procházeli s Arnoldem kolem jejich domu. Lidé se tehdy často s lokty opřenými o polštář na okenní římse dívali, co se děje venku. Jeho matka právě vyhlížela z okna. Zavolala na mě: „Slečno! Slečno! Pojdte dál!“ Ale já jsem odpověděla: „Promiňte mi, milostivá paní, nemohu k vám přijít, matka by mi to nedovolila...“ Tuto větu Arnoldova matka často opakovala svým přátelům po léta, měla ji moc ráda.

Když jsem absolvovala obchodní akademii, rozhlížela jsem se po zaměstnání. Arnold byl hodně proti. Tvrdil, že jeho sestra nikdy nepracovala – nebylo to ve středostavovských rodinách zvykem.

Nicméně, já si chtěla vyzkoušet, co umím, tak jsem se ocitla v práci. První den v poledne jsem šla na oběd. Dva mladíci z kanceláře se ke mně připojili. Podle bontónu jsem šla mezi nimi a zamířili jsme jako mnozí další do blízké restaurace. Potom jsem si všimla Arnolda, který stál poblíž a čekal na mě. Ihned se ke mně přidal, a jakmile jsme byli z doslechu, oznámil mi, že musím jít na oběd s ním – a že mám opustit své zaměstnání.

Byl neústupný, tak jsem mu vyhověla. Chtěla jsem ale pracovat, a proto mě Arnold zaměstnal v rodinné firmě. Jeho otec Hugo měl malou banku, kde jsem mohla pracovat, ale jen půl dne – práce na celý úvazek připadala Arnoldovi příliš náročná – myslel si, že bych se přepínala. Chraňbůh!

PANÍ VOTICKÁ

8. května 1932 jsme se s Arnoldem zasnoubili, následoval velký večírek a pak začaly přípravy na svatbu. Datum bylo stanoveno na 23. dubna 1933, brali jsme se v Karlíně.

Měla jsem mnoho bratranců a sestřenic a všechny jsem na svatbu pozvala. Po obřadu následovala velká hostina. Po ní jsme se ubytovali v hotelu blízko nádraží, protože vlak odjížděl brzy ráno. Líbánky jsme chtěli strávit v Rakousku. Prvních pár dní ve Vídni a zbytek v Semmeringu, v horách. Mám odtud nějaké fotografie.

Bohužel jsme toho moc nenaspali. V pokoji byl telefon a moji drazí bratřenci, Jírka a Slávek Polákovi, Karel Gross a jeho bratr Franta, nás volali v pravidelných intervalech. Na naší svatbě se dobře bavili a nenechat nás spát bylo pro ně veselým zakončením krásného dne.

Když jsme se vrátili z líbánek, už na nás čekal byt v centru města v Josefské ulici č. 11. Příštího dne

ráno šel manžel do kanceláře a pak na burzu. Odtud mi volal, že ho navštívil jeho obchodní přítel z Vídně a že s námi poobědvá.

Naplánovala jsem si menu a šla na nákup jako každá pořádná žena v domácnosti. Na oběd bude kuřecí polévka, pečené kuře jako hlavní jídlo a jablkový závin jako dezert. Možná to byl až příliš ctižádostivý nápad – byl to první závin, který jsem v životě udělala.

Ve čtvrt na jednu bylo jídlo připraveno a stůl prostřen. Vystrojila jsem se a usadila se na pohovce. Ale byla jsem tak unavená od vaření, že jsem si bezděčně zdřímla. A když jsem se probudila, obývací pokoj byl plný lidí! Spala jsem tak důkladně, že jsem neslyšela zvonek, takže museli rozebrat dveře. Vrátný, který stál se svými nástroji v hale, sdělil okolostojícím: „Chudák mladá paní, musela se otrávit plynem...“

Jídlo pochopitelně nemělo úspěch, kuře bylo až příliš tuhé. Obchodník poznamenal, že ve svých pětatřiceti letech není ještě ženatý a nyní mu připadá, že po téhle zkušenosti může ještě počkat...

Po takovém fiasku mi už Arnold nepovolil doma nic dělat – dokonce ani umýt nádobí. Místo toho jsem s ním musela jít do kanceláře, aby mě měl pod dohledem, než nám tchyně najde služku. To netrvalo dlouho. Sloužila u ní hodná dívka Marie a její sestra Andulka přišla ihned.

Pak se vše usadilo v normálních kolejích. Každý pátek večer jsme chodili do domu manželových rodičů. Všichni jejich synové se již oženili a dcera pro-

vdala. Arnoldův bratr Egon se oženil s Inkou. Měli tehdy tříletého syna Tomyho. Další bratr Franta měl svatbu s Vlastou ve stejný rok jako my – v únoru 1933. Děti neměli. Arnoldova sestra Greta se provdala za doktora Armina Knopfmachera – byl jako náš bratr.

V sobotu večer jsme chodívali do kina – bylo nás deset. Moje tchyně objednávala lístky předem, obvykle každé úterý. Po filmu jsme obyčejně zašli do módní kavárny Café Boulevard na Václavském náměstí.

23. října 1933 jsem poprvé ucítila, jak se ve mně Milan hýbe. Byl velké dítě a i já byla obrovská. V posledním měsíci těhotenství jsem si musela koupit mužské sandály, jak jsem měla oteklé nohy. Byli jsme šťastní, když se 23. března 1934 Milan narodil. Vážil 4,5 kg. Tutéž noc přišel na svět jeho bratranec Harry Knopfmacher. Byla to opravdu rušná noc. Prarodiče Votičtí dostali dva vnuky v jeden den! Téměř o tři roky později, 19. ledna 1937 se narodila naše dcera Věra.

Bratr Erna se oženil v roce 1937 a jeho první dcera Eva se narodila přesně o rok později. Teď žije v Torontu a jsme si stále velmi blízké.

Byli jsme šťastní. V létě jsme jezdili všichni do Mariánských Lázní a muži za námi jezdili na víkendy. V zimě jsme lyžovali v Špindlerově Mlýně. Takový byl náš život – a my si mysleli, že to tak bude napořád. Ani jsem si nevšimla mraků, které se objevily na obzoru.

BLÍŽÍCÍ SE BOUŘE

Manžel si možná všiml náznaků již v počátcích, já ne. V roce 1933, když se Hitler stal německým kancléřem, jsme byli zaneprázdněni svatbami. V Německu se situace neustále zhoršovala. Lidé o tom hovořili, ale já jsem byla šťastná a rozmazlovaná mladá manželka a matka. Události v zahraničí pro mě byly šepotem ve větru. Kdo by měl čas na politiku?

V červenci 1934 byl během neúspěšného nacistického převratu zastřelen rakouský kancléř Engelbert Dollfuss. Uvažovala jsem, kam to povede. Každý o tom mluvil. Dollfusse vystřídal Kurt Schuschnigg.

Manžel poslouchal každý den rádio. Také jsme se sprátelili s jednou německou rodinou (Diamondovi), což nás přeneslo blíže k událostem v Německu. Jezdili do Československa každý rok na letní prázdniny. Trávili jsme část léta společně. Měli dvě krásné dcery a líbilo by se jim, kdyby si jednu z nich vzal můj bratr Erna.

Měli rádi Československo a hledali bezpečné útočiště, protože se situace Židů v Německu zhoršovala. Arnold byl už tehdy přesvědčen, že to znamená jít za oceán. Naposledy jsme o Diamondových slyšeli, když odešli do Nizozemska, které bylo stále ještě ostrůvkem slušnosti a demokracie – přinejmenším na chvíli.

Pak se běh událostí začal zrychlovat. V roce 1935

nacistický ministr propagandy Joseph Goebbels svolal tiskovou konferenci. Oznámil, že Německo bude armádu a letectvo. To odporovalo Versailleské smlouvě. Churchill, asi jediný hlas rozumu, varoval svět před nebezpečím znovu vyzbrojeného Německa.

Hitlerovy požadavky se zvětšovaly po krůčcích. Nově ustavená německá armáda napochodovala do demilitarizovaného pásma Porýní. Toto území získal Hitler bez jediného výstřelu. Svět očekával, že se Francie ohradí. Francouzský parlament se scházel, ale kromě řečí se nestalo nic jiného.

Lidé byli těmito zprávami šokováni. V mém světě se toho moc nezměnilo. Čekala jsem druhé dítě. Arnold bezpochyby četl o Italech, kteří proti Etiopanům používali jedovatý plyn, a o občanské válce ve Španělsku.

Pak se události přiblížily i k nám. V Praze se objevili lidé z Německa propuštění z koncentračního tábora Dachau – za peníze poslané americkými Židy. Švagr, zubař Armin Knopfmacher, jim spravoval zuby, polámané od výprasků v táboře. Neúčtoval si za práci, věděl, že si vytrpěli už dost. Každý z uprchlíků měl svůj příběh. Armin jejich příběhy poslouchal a již v roce 1937 požádal o povolení usídlit se ve Spojených státech. Byl ochoten vzít svou rodinu do Ameriky. Později, když se vystupňovala nutnost opustit Evropu, odmítl jít s námi do Číny.

14. září 1937 zemřel prezident T. G. Masaryk. Byl to smutný šedivý den. Pronajali jsme si okno na